

Francis Fukuyama

HET EINDE VAN DE GESCHIEDENIS

JAN VAN OUDHEUSDEN

Nexuslezing

*De aula van de Tilburgse universiteit was tot de laatste stoel bezet, toen de Amerikaanse politicoloog Francis Fukuyama er op zondag 25 september j.l. zijn lezing hield: 'De toekomst van de democratie. Cultuur en immigratie.' Hij was de gast van het Nexus-instituut, een prestigieuze denktank in Tilburg.**

Fukuyama is hoogleraar politieke wetenschappen aan de Johns Hopkins University in Washington DC. Zo'n vijftien jaar geleden werd hij in één klap wereldberoemd met zijn boek *The end of history*, waarin hij betoogde dat er na de val van het communisme in Oost-Europa eigenlijk geen wezenlijke conflictstof in de wereld meer bestond. Het liberale, democratische systeem van het Westen had een beslissende overwinning behaald. Een concurrerende ideologie was in wezen niet meer voorhanden. De Koude Oorlog was voorbij en een lange periode van relatieve stabiliteit lag in het verschiet.

Fukuyama's stellingen werden uiteraard breeduit besproken. Een paar jaar lang konden zij standhouden. Achteraf kunnen we de jaren negentig van de twintigste eeuw namelijk aanduiden als het meest ontspannen

decennium van de eeuw. Maar na de schok van *nine-eleven* werd alles anders. Het speekwartier was voorbij. De westerse wereld staarde plotsklaps in de ogen van de nieuwe vijand, het moslimterrorisme. Osama Bin Laden verklaarde de oorlog aan het Westen als geheel. De Amerikaanse militaire aanwezigheid op de heilige bodem van de islam was immers een onverdraaglijke misdaad, gepleegd door 'het verbond van kruisvaarders en zionisten'.

Welke visie heeft Fukuyama op de wereld na *nine-eleven*? In zijn Nexus-lezing gaf hij te kennen de integratie van culturele minderheden in onze westerse maatschappijen te beschouwen als dé uitdaging van de eenentwintigste eeuw. Ook voor de Verenigde Staten. Hoe kunnen we onze pluralistische samenlevingen in stand houden, terwijl we de dreiging voelen van de radicale islam?

Geschiedenisonderwijs

Geschiedenisonderwijs vervult daarin een cruciale rol, zo merkte Fukuyama in het vuur van zijn betoog op. Met name om een gezamenlijk nationaal waardenpatroon te formuleren. Het multiculturele verhaal werkt daarbij niet meer.

Geschiedenisonderwijs kan ertoe bijdragen dat juist vanuit de dominante cultuur de individuele rechten, ook bijvoorbeeld voor moslimmeisjes, duidelijker benadrukt worden.

Het gemeenschappelijk beleefde nationale geschiedenisverhaal moet aan elke etnische groep worden onderwezen.

De Duitsers spreken in dit verband van *Leitkultur*. De Fransen proberen al sinds de *Code Napoléon* aan elke ingezetene het begrip burgerschap expliciet als richtsnoer voor te houden, al is momenteel op de Franse scholen het multiculturalisme in de mode.

Fukuyama's pleidooi voor een nationale canon verleidde mij tot een kritische vraag, en de spreker vereerde mij met een uitvoerig antwoord. *Moeten we dan in onze geschiedenislessen voortaan de behandeling van vaderlandse geschiedenis laten prevaleren boven thema's uit de wereld-geschiedenis?*

Francis Fukuyama:

**'Geschiedenisonderwijs
is van belang voor de vorming
van staatsburgers'**

Fukuyama: 'Nee, kijk: als je de klok even honderd jaar terugzet, toen draaide het in de geschiedenislessen op openbare scholen in de Verenigde Staten nog helemaal om Engelse geschiedenis, en om de Amerikaanse Revolutie. Het was één verhaal, over één etnische groep. Over andere culturen werd in die lessen gezweigd. In de hedendaagse wereld is zoiets echter onmogelijk. Geen twiifel mogelijk. We leven in een geglobaliseerde wereld. We hebben te maken met mensen van geheel afwijkende culturele waarden. Je moet de wereld vanuit hun perspectief kunnen beschouwen. Daar train ik mijn studenten ook in.

Pilgrims? zei zij: 'O, *de Pilgrims doodden al de indianen!*'

Met andere woorden: onder druk van politiek correct multiculturalisme hebben we veel van die *common stories* afgebroken, of wordt er een totaal andere boodschap aan opgehangen. Dat werkt verdeeldheid in de hand. Mijn persoonlijke gevoel hierbij is: het oude Pilgrim-verhaal – wat er ook van waar moge zijn – was in feite waardevoller. Het was namelijk een manier om de oorspronkelijke Amerikaanse waarden van onze geschiedenis mee te illustreren. Ongetwijfeld moet je ook over de andere culturen doceren,

'Sociale identiteit' vormt dus geen vanzelfsprekend grondrecht. Maar dat is gaan wringen, want allen behoren wij ook tot bepaalde groepen, voor wie rechten gelden. Maatschappelijke erkenning als groep vormde een hoofdthema in de overgang naar de moderne maatschappij. Kijk maar naar de strijd van de vrouwen voor gelijke rechten. De discussie over het homohuwelijk is ook typisch zo'n debat over openbare erkenning. De positie van de Fransen in de Canadese provincie Québec is een ander voorbeeld. In de Verenigde Staten vormt het fenomeen positieve discriminatie (*affirmative action*) een zeer controversieel voorbeeld van de erkenning van groepsrechten.

Elke samenleving heeft ook een gemeenschappelijk repertoire aan verhalen nodig om de eigen waarden van de ene generatie op de andere over te brengen.'

Maar: 'multicultureel' is nog iets anders dan alleen maar tolerantie aankweken onder het motto: alle culturen doen er evenveel toe! In aanvulling daarop moet je de leerlingen ook bijbrengen dat er een gemeenschappelijk verhaal bestaat, dat de samenleving over zichzelf vertelt, en dat een belangrijke bron is geweest waaruit we morele waarden afleiden.

Een voorbeeld: *Thanksgiving Day*. De jaarlijkse viering van de komst van de Pilgrim Fathers vanuit Leiden naar Amerika. Dat verhaal werd altijd vol trots verteld, en de traditionele interpretatie was: de Verenigde Staten zijn een land van godsdienstvrijheid. De Pilgrims kregen geen toestemming om hun strenge protestantse geloof in Engeland uit te oefenen. Hun komst met de Mayflower was onze stichtingsmythe. Die vertelt over een land dat als basiswaarde heeft: vrije godsdienstuitoefening. Maar toen mijn dochter eens als klein meisje in school meedeed aan een toneelstuk over Thanksgiving, en ik haar vroeg: wat heb je nu geleerd over de

omdat je begrip wilt kweken voor het feit dat er mensen bestaan met totaal andere waardenpatronen. Maar elke samenleving heeft ook een gemeenschappelijk repertoire aan verhalen nodig om de eigen waarden van de ene generatie op de andere over te brengen.'

Groepsrechten

Fukuyama betoogde dat de grondleggers van de moderne samenleving – politieke filosofen uit de school van de Verlichting zoals Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquieu – in hun politieke geschriften één aspect onderbelicht lieten: de positie van *groepsrechten*. Zij legden namelijk alle nadruk op de rechten van het individu. Zij realiseerden zich niet, dat er een moment kon komen waarop ook groepen naar eigen identiteit zouden gaan zoeken. Lees de *Federalist Papers* er maar op na. John Jay benadrukt alleen rechten van het individu. Rousseau ziet politiek als een individuele zaak, ongeveer zoals Luther de geloofsbeleving als een individuele zaak beschouwde.

Modern Islamisme

Het moderne islamisme moeten we volgens Fukuyama niet zien als een oprisping van een traditioneel waardenpatroon, maar juist als een aspect van de moderne samenleving. Hetzelfde gold begin twintigste eeuw voor fenomenen als het fascisme en als communisme. Zij waren een antwoord op de vervreemding van de mens te midden van een snel veranderende wereld.

Een belangrijke factor hierbij is het verschijnsel dat Fukuyama aanduidt als *detritorialisatie*. Wanneer een islamiet vanuit het Midden-Oosten naar het Westen verhuist, raakt hij veelal ontheemd. Ook andersom: daar waar westerse waardenpatronen in traditionele moslimgebieden binnendringen, ziet de aanhanger van de islam zich gedwongen een standpunt te bepalen. Kijk maar hoe al die islamistische websites erover tobben wat de houding moet zijn tegenover de westerse uitdaging, bijvoorbeeld: moeten we vrouwen wel of niet de hand schudden?

Osama Bin Laden is voor velen het antwoord op deze zoektocht naar identiteit. Die zegt tegen zijn aanhangers: je bent lid van een brede beweging, ongeacht plaatselijke factoren. Het geeft moslims in de diaspora antwoord en houvast. De huidige desoriëntatie van moslims is te vergelijken met die van het Duitse volk na de Eerste

'Het islamisme is geen oprisping van een traditioneel waardenpatroon, maar juist een aspect van de moderne samenleving.'

Wereldoorlog, in wat genoemd is de omschakeling van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft*. Dit proces kan verklaren waarom de tweede en derde generaties moslims in het Westen vatbaarder zijn voor de lokstem van de radicale islam dan de eerste. Die generatie zat nog met haar herinneringen vast aan het land van herkomst. De kinderen zijn echter gedesorïenteerd, ontworteld, vervreemd. Ieder zoekt hoogstpersoonlijk zijn eigen oplossing. Fukuyama spreekt van de 'protestantisering' van de islam: het streven naar individuele invulling van zijn moslimgeloof in de moderne wereld.

Het hart van het islamprobleem ligt niet in het Midden-Oosten, maar hier, in het Westen. De Londense aanslagplegers van 7 juli, Mohammed B., vliegtuigkaper Atta: allen radicaliseerden zij te midden van het vrije Westen. Het is een complex probleem, want we kunnen geen muren bouwen om onze open samenlevingen heen. Het project van de Verenigde Staten om het Midden-Oosten te democratiseren biedt ook geen oplossing. Democratie moet immers breed gesteund worden, het is geen panacee tegen het islam-radicalisme. *'Democratie kun je niet opdringen'*.

Europa en Amerika

Fukuyama wees op het verschil tussen de Amerikaanse identiteit en die van de Europese landen. De Amerikaanse is gevormd door het succes van de *melting pot*. Zij wordt gekarakteriseerd door een anti-etatisme, stoelend op de Constitutie en op het heilig geloof in *laissez-faire*. Samuel Huntington heeft daarnaast (in *Who are we?* uit 2004) gewezen op de anglo-protestantse cultuur die ook een bestaansvoorwaarde vormde voor de democratie. Veel sociaal kapitaal wortelt in het protestantisme. Bij alle negatieve kanten van

Amerika, wordt het land toch vooral gekenmerkt door openheid en sociale mobiliteit.

De Europese identiteit is minder eenduidig. Europese samenlevingen hebben weliswaar geprobeerd een open, democratische houding tegenover nieuwkomers te creëren, maar dat ging niet van harte. Diep van binnen blijft de Europeaan zich primair Italiaan, Fransman of Nederlander voelen. Zie het droeve lot van de Europese grondwet. Nationale identiteiten blijven rondspoken, ook al wapperen Europeanen niet zo opzichtig met hun vlaggen zoals de Amerikanen dat doen. In het Duits zijn, bijvoorbeeld, schuilt een cultuureel en ook een raciaal element, waardoor het voor iemand uit Turkije erg moeilijk wordt om in Duitsland te assimileren. Voor Nederland geldt waarschijnlijk hetzelfde.

In Amerika zie je tenminste dat de kinderen van immigranten wel kunnen assimileren.

Oplossingen

Wat is nu de oplossing van het integratievraagstuk? Allereerst moet worden erkend dat het hele concept van het multiculturalisme verouderd is. Dat model leidde tot het wegstoppen in getto's van culturele minderheden. Daar werden ze vervolgens aan hun lot overgelaten. Het model doet denken aan de traditionele verzuiling in Nederland. De Franse politicus Sarkozy staat ook een dergelijk model voor ogen, een soort modern corporatisme, maar daarin schuilt het gevaar van sectarisme. Het biedt geen handreiking aan jonge moslims die op zoek zijn naar hun identiteit.

Wat beter helpt, is de formulering van een nationale identiteit, die dan aan elke etnische groep moet worden doorgegeven. Ongeveer op de manier waarop de Fransen in de koloniale periode probeerden om de

inwoners van – zeg – Martinique en Guadeloupe te doordringen van het feit dat zij nu echt Franse staatsburgers waren geworden. Zie daar het belang van nationaal geschiedenisonderwijs.

Daarnaast kunnen bepaalde rituelen, zoals de ceremonie ter inwijding van nieuwkomers, een nuttige functie vervullen, ook al doet men daar tegenwoordig cynisch over.

Ritualisering creëert echter juist een band, en vormt daardoor een wapen tegen cynisme. Net zoals de arbeidsmarkt van belang is: het gevoel dat je van nut kunt maken in je nieuwe leefomgeving, zelfs al is het in het laagstbetaalde baantje, geeft je een gevoel van waardigheid.

Ten overvloede waarschuwde Fukuyama ten slotte voor een te ver doorgevoerde politieke correctheid. Angst voor herlevend nationalisme verhindert helder denken. Voor een succesvol appél aan het adres van nieuwkomers is meer nodig dan slechts pluralisme. De nieuwkomer moet juist weten *waaraan* hij zich heeft te assimileren. Definieer dus eerst je eigen identiteit. Dat schept pas duidelijkheid.

- * Het Nexus Instituut te Tilburg wil inzicht bieden in eigentijdse vragen en vormgeven aan het cultuurfilosofische debat door het Europese cultuurgood in zijn kunstzinnige, levensbeschouwelijke en filosofische samenhang te bestuderen. Als culturele denkrank beoogt Nexus naar eigen zeggen *'een contrapunt te zijn voor kleinheid van geest, verzuiling en nationalisme, de troosteloosheid van het niets weten en het fanatisme van het enig weten'*. Nexus plaatst zich in de traditie van het Europees humanisme, en richt zich op een publiek met intellectuele belangstelling voor cultuur en maatschappij. Zie www.nexus-instituut.nl.